

A szarmaták

Egy elfelejtett iráni nép

Az eurázsiai sztyeppe lakói évezredekken keresztül iráni nyelvű népek voltak. Irániak voltak azok a perzsák is, akik a korábbi magaskultúrák maradványain virágoztatták föl birodalmukat, amely a görögök és rómaiak legrettegettebb ellenfelévé vált. Az irániak uralma alá került Közép- és Belső-Ázsia egy része. Nyugat felé több hullámban eljutottak egészen a Duna völgyéig.

A Kárpát-medencében a római császárkor legjelentősebb barbár lakossága egy iráni nép, a szarmata volt. Szokatlanul sűrűn megtelepedve az Alföldön több mint négy évszázadon keresztül laktak. Az újabb kutatások alapján már egyértelmű, hogy fontos szerepük volt például a honfoglaló magyarok hitvilágának, művészetének formálódásában is. Újabb kutatást igényel az a kérdés, hogy a jázság – vagy legalábbis egy részük – lehet-e a folyamatosan itt élő szarmata „reliktum-lakosság”.

A Don és a Dél-Urál között (Kr. e. 7– Kr. u. 1. század)

A szarmaták iráni nyelvet beszélő nomád törzs volt, a szkíták közeli roko-

nai. A szkíta–perzsa háborúk leírása során Hérodotosz szauromatákként említi őket. A nyelvészeti és régészeti adatok összevetése alapján a hazai szarmata kutatás meghatározó egyéniségei közé tartozó Kulcsár Valéria és Istvánovits Eszter egy régi vitában – hogy a szkíták és a velük rokon szarmaták etnogenezise hol zajlott le – arra az álláspontra helyezkedtek, hogy *óshazájuk a Fekete-tenger északi partvidékén keresendő*, nem pedig Ázsiában. A Don és Volga közötti sztyeppe és az Alsó-Volga-vidék Kr. e. 7–6. századi régészeti leletanyagát egyértelműen a szauromatákhoz lehet kötni. A szauromata néven összefoglalt leletanyag arra utal, hogy a szkítával párhuzamosan, ugyanabból az alaplakosságból formálódott néppé a szauromata, a két kultúra tehát egy töről fakad: a sztyeppei kurgánműveltségek egyenes ági leszármazottai. Ez a rokonság annyira közeli, hogy – ha nem tudnánk Hérodotosz adatáról, amely megkülönbözteti a szkítákat és a szauromatákat – hagyatékukat akár egyetlen nép régészeti anyagaként határozhatnánk meg. Az időben a szauromaták után következő

Nehézpáncélos lovas (catafractarius), a szarmata haderő rettegett elit harcosa. Rekonstrukciós rajz

(úgynevezett prohorovkai vagy kora szarmata) időszak anyagi kultúrájának formálódása a Dél-Urál-vidékre tehető. A szauromata–szarmata azonosságához a források, a régészeti leletek és a nyelvészeti adatok alapján a két kutató nézete szerint nem férhet kétség.

A szarmata művészet egy töről fakadt a szkítával, majd később, a szarmaták terjeszkedése során számos baktriai és hellenisztikus elemmel gazdagodott. Rendkívül jellegzetesek az előkelők dúsgazdag sírjaiból származó nemesfém tárgyak. A szauromatáknál – ahogyan a szkítáknál is – az állatsztílus dominált. Később a szarmatáknál az állatábrázolás háttérbe szorult, helyét növényi és geometrikus ornamentika vette át. A nemesfémű tárgyak között jellemzőkké váltak az úgynevezett polikróm stílusúak, melyekre a rekeszekbe foglalt drágakövek és féldrágakövek jellemzőek.

A Kr. e. 4–3. század folyamán a Dél-Urálban, az Alsó-Volgánál, az Alsó-Don-vidéken, valamint az Észak-Kaukázus előterében megfigyelhető egy fokozatos nyugat–déli nyugati mozgás. Ennek háttérében alighanem az Urál-vidéki nomádok nyugati elmozdulása állt. A Kr. e. 3. században a szarmaták erőteljes expanziója elérte a Don és a Dnyeper között. Kiszorították a helyükről a szkítákat, akiknek kisebb csoportjai a Krím félszigeten, illetve Dobrudzsa területén éltek tovább, de a sztyeppe feletti uralmukat örökre elveszítették. A sztyeppe új urai a szarmata törzsszövetség tagjai

lettek, közöttük többször emlegetik a forrásokat az úgynevezett királyi szarmatákat, az aorszokat, a szirákokat, a roxolánokat, a jazigokat, az alánokat. Egy Kr. e. 1. század második feléből származó görög epigráfiai emlék (az úgynevezett Protogenész-felirat) szerint a szaiok, thiszamaták, szaudaraták ugyancsak közéjük tartoztak. A törzsszövetség élére – ahogyan az a mozgékony nomád társadalmakra általában jellemző – újabb és újabb csoportok kerültek, amelyek egyben nevet adtak a hatalmuk alatt álló törzseknek. Így például az aorszok és az alánok a Dontól keletre hozták létre erős törzsszövetséget. Tőlük kicsit délebbre, a Kubán-vidéken a szirákok kisebb törzsszövetsége alakult meg.

Már a Kr. e. 3–2. századtól kezdve a szarmaták aktívan részt vettek a Fekete-tenger északi partvidéke, sőt Kis-Ázsia politikai életének alakításában. Ebben a korban a kezdeti idők homályos és nehezen kibogozható forrásadatai után az antik szerzők munkáiban egyre több utalás történik a különböző szarmata törzsekre, amelyek a korabeli világpolitikában is szerepet játszottak. Valamennyi velük szomszédos állam számára fennállt a lehetősége annak, hogy a mozgékony s harcedzett szarmatákhoz forduljanak katonai segítségért, akik egyébként is előszeretettel álltak be zsoldosnak az egymással versengő nagyhatalmak seregeibe. Ebben még az sem akadályozta az egyes törzseket, hogy olykor-olykor a hadszíntéren saját törzsrókonaikkal is szembekerültek.

A Kr. e. 1. – Kr. u. 1. század közötti korszakra jellemzőek a kiemelkedő társadalmi helyzetű „fejedelmi” vagy „királyi” temetkezések, amelyek főként az Alsó-Don-vidéken koncentráálódnak. Mindig kurgán alá, sokszor katakombákban helyezték el a halottakat, aranylemezekkel kivarrt ruhába öltöztetve, fegyverrel, lószerszámmal, gazdag görög, itáliai és provinciális importtárgyakkal ellátva. Jellemzően férfiakról van szó, több esetben nehéz páncélzatú harcosokról, akik életük-

Hegyi kecskét ábrázoló zománcbetétes karperec részlete, Filippovka, Kr. e. 5–4. század

ben a társadalmi ranglétra felső szintjein állhattak. Sok esetben ismerünk azonban női temetkezéseket. A kiemelkedő gazdagsággal eltemetett előkelő hölgyek valószínűleg szakrális – papnői – funkciót is elláttak. Erre utalnak a melljük helyezett rituális tárgyak: amulettek, üstök, füstölőedények, életfát formázó vasdíszel ellátott botok.

Alánok, roxolánok, jazigok (1–4. század)

A középső szarmata időszakban átalakultak a hatalmi viszonyok: a törzsszövetség élére fokozatosan az *alánok* kerültek. Az antropológiai anyagban a mongolid elem hiánya azt mutatja, hogy az alánok nem keletről érkeztek a szarmaták területére. A *roxolánok* „fehér alán” volta, azaz szoros kapcsolata az alánokkal szintén kizárja az ázsiai eredetet. Nagy valószínűség szerint valahonnan a Dél-Ural-vidék szarmata lakosságának köréből indult el az a népmozgás, amelynek különböző ágai nyugatra, illetve keletre vándoroltak. Az alán törzsszövetség vezető erejének gazdag leletanyaga kiterjedt keleti kapcsolatokat mutat.

A Kr. u. 1. század első felében a roxolánok a Duna torkolatáig nyomultak előre, a *jazigok* pedig átkeltek a Kárpátokon, és elfoglalták a Duna középső folyása és a Tisza közti térséget.

A Kr. u. 1. század folyamán a sztyeppei szarmata törzsszövetség vezetését az alánok vették át, az 1. század végén a nomád birodalom feltehetően kiterjesztette hatalmát a Volga és a Duna közti óriási területre – a Dél-Bugig és az Al-Dunáig egészen biztosan, és valószínűleg az Alföldig is.

Fantasztikus lények harcát, középen nomád viseletű férfit ábrázoló türkizbetétes nyakpereg, Kobjakovó, Kr. e. 1. század

Kelet felé területük elérte a Szir-Darja és Amu-Darja közét, Kangkü határát.

A 2. és a 3. században a szarmaták a germán törzsek nyomására ismét mozgásba lendültek. Előbb a jazigok szövetkeztek a germánok egy csoportjával, a markomannokkal Marcus Aurelius császár ellen, később a roxolánok egy másik germán néppel, a gótokkal együtt támadták Moesia tartományt. Előbb Marcus Aurelius, utóbb Nagy Konstantin császár sokukat római területre telepítette.

A telepítések, illetve vándorlások révén a szarmaták elkerültek a birodalom távoli területeire (Gallia, Britannia stb.). A britanniai telepítés (Marcus Aurelius) révén jelentős segédcsoportok jelentek meg a Hadrianus-fal mentén. A *középkori lovagi kultúra* kialakításában fontos szerepet kapott ez a társaság. Ennek legfőbb bizonyítéka az alánok révén a kaukázusi népek körében közismert Nart eposz és az Arthur-mondakör számos elemének egyezése.

A hun támadás

A szarmata törzsek szövetségét a 375-ben bekövetkezett hun támadás söpörte el, a sztyeppei szarmatákat részben nyugatra sodorták a hunok, az ott maradók pedig beolvadtak a később érkező keleti népekbe. Az alánok előkelői ott forgolódtak a hun nagykirály udvarában. A különböző szarmata törzsek a hunokat követően germán, avar, türk, kazár, onogur, magyar, besenyő, kun fennhatóság alatt élhettek, és ezekbe a népekbe fokozatosan beolvadtak, más részüket a Kaukázus előterébe szorították.

Az alánok egyes csoportjai tovább éltek eredeti területükön. A hozzávetőleg kétezer éves iráni uralmat fokozatosan *türk dominancia* váltotta fel a sztyeppeken. A fentiek alapján érthető, hogy a törkök számtalan iráni elemet vettek át terjeszkedésük során. Legtovább az alánok állama állt ellent a hódítóknak a Kaukázus előterében, csak a mongoloknak sikerült felszámolniuk a 13. században. Máiig élő utódaik az oszétok és a jászok.

A Római Birodalom hanyatlásával, a hunok hódításával egy akkora létszámú népesség, mint amilyen az

alföldi szarmata volt, sem tűnhetett el – s nem is tűnt el – nyomtalanul. A források egy-egy szórványos adata s az utóbbi idők néhány új régészeti lelete arról árulkodik, hogy nem lenne haszontalan az úgynevezett „tovább élő” szarmaták keresése az őket követő – gepida, avar, magyar – népek hagyatékában.

Állatfüles szarmata bronzüst. Novocserkasszk, Kr. u. 1–3. század

Szarmaták a Kárpát-medencében

A szarmaták népe a Volga vidékéről és a dél orosz sztjep-péről indulva nagyjából akkor szállta meg az Alföldet, amikor Pannonia provincia néven a rómaiak birodalmukhoz csatolták a Dunántúlt. Az Alföldre a szarmaták törzsei (jazigok, roxolánok, alánok) több hullámban vándoroltak be. Elsőként a jazigok érkeztek a Kr. u. 1. század első felében, később csatlakoztak hozzájuk a rokon roxolán és alán törzsek is.

Terjeszkedésüket a Római Birodalom Pannonia provinciája állította meg. Az Alföld szarmata megszállásával egészen az 5. század végéig, a hun korig, illetve a különféle germán törzsek alföldi behatolásáig számolnunk kell. A szarmaták békés életének a Római Birodalom megdöntésére induló germán törzsek többszöri átvonulása vetett véget. (A háborús időszakban jelentős szarmata tömegek vándoroltak ki a mai Franciaország és Olaszország területére, egy részük Észak-Afrikaig jutott el.)

A görög-római történetírók munkái sok részletet őriztek meg nyelvükről, szokásaikról, harcmódorokról, falvaikról. De emléküket leglátványosabban talán az az Alföldön húzódó, több száz kilométer hosszú, árokból és sáncból álló erődítésrendszer őrzi, amelyet a köznyelv *Csörsz-árokként* ismer. Ez egy körülbelül 1260 km hosszú ókori védőműrendszer maradványa Magyarországon, Romániában és Szerbiában, amely mintegy körbekeríti az Alföldet: a Duna-kannyartól indul, az Alföld északi

peremén halad kelet felé a Tiszáig, majd Debrecen felé északra, Tiszavasvári és Újfehértó határában délkeletre fordulva, egészen az Al-Dunáig húzódik. Keletkezése és funkciója a mai napig vitatott, de a legvalószínűbb feltetelezés szerint az árokból és töltésből álló, illetve faszervezetű is megerősített védősánc az Alföldön megtelepedett szarmata törzsek építették körbe magukat északon és keleten, hogy a germán törzsek betörései ellen védekezzenek. Ugyanakkor felmerült, hogy útként vagy egyéb rendeltetéssel (is) funkcionált a sánc, amely napjainkban több helyen látható (például Gödöllő vagy Debrecen környékén).

Az Alföldön megtelepedett szarmata törzsek kezdetben – Dacia provincia 2. századi megalakításáig – szoros és állandó kapcsolatot tartottak főként az Al-Duna mellett maradt rokonaikkal, kereskedelmük elsősorban a Pontusvidéki importtárgyak behozatalát célozta.

A két római provincia közé ékelődött szarmata törzsek itt létük több mint 300 éve alatt folyamatos és állandó kapcsolatban voltak római birodalombeli szomszédaikkal. Viszonyuk hol háborús, hol békés, de kereskedelmi kapcsolataik általában aktívak. Ezért gyakoriak a szarmata leletanyagban a római eredetű tárgyak.

Földművelő-állattenyésztő-kereskedő falvak

A keleti lovasnomád nép a Kárpát-medencébe érve áttért a letelepült, földművelő életmódra. Kisebbségi települések sűrűn egymás mellett helyezkedtek el, teljesen kitöltve a Duna-Tisza közét, illetve a Tiszántúlt. A jellegzetes *szarmata falu* részben földbe mélyített házból állt, ezek tapasztott falúak és nyeregetősek voltak. Az épületek egy része a föld felszínére épült. A házak igen nagy formagazdagságot mutatnak.

Nomád szekér agyagmodellje. Kerics, Kr. u. 1–2. sz.

Lovat, szarvasmarhát, juhokat, sertést és baromfit tartottak, kedvelték a kutyákat. Az állattartás mellett *földműveléssel* is foglalkoztak (a mai Magyarország területén a szarmatáknál már kiemelkedően fontos szerepe volt a földművelésnek). Az valószínűsíthető, hogy a gabonát nem csupán saját használatra termelték, de kivitelre is. A szórványosabb leletek alapján vadásztak és halásztak is. A települések leletanyaga bizonyítja a szarmaták helyi *vasművelését*. Tévedés, hogy a korábban nomád népnél a kovácmesterségnek és ötvösségnek nem lehetett tradíciója. Kiemelkedő volt a *fazekasságuk* is. Korongolt kerámiájukat fejlett, hatékony, osztott tüzelőtérrel megépített

AZ ALÁNOK VÁNDORLÁSA (Kr. u. 4–5. század)

Kárpát-medencei szarmata férfiviselet rekonstrukciója

kemencékben égették ki. A szarmata kerámia más régészeti korszakokkal össze nem keverhető módon jó minőségű, többnyire sűrű. Finoman iszapolt agyagból korongoltak: a kisebb asztali edényektől kezdve a hatalmas méretű terménytároló hombárokig.

A rómaiak sokat háborúztak iráni szomszédaikkal. Ugyanakkor a békés időszakokban intenzív kereskedelmet folytattak az Alföld szarmata lakóival. A szarmaták „országát” mindig biztos felvevőpiaca volt a minőségi birodalmi árunak, azon belül is az úgynevezett terra sigillatának. Ez a galliai, illetve Rajna-vidéki, csillogó vörös mázzal borított, sok esetben mitológiai jelenségekkel vagy egyéb domború mintákkal díszített kerámiatípus nagyon keresett cikk volt Európa minden területén. A szarmaták szívesen készítették kevésbé igényes kivitelű utánzatukat is. A sigillaták mellett más edényeket, üvegeket, gyöngyöket, ruhakapcsoló tűket szállítottak a római szekerek a szarmata Alföldre. A számtalan – elsősorban 2. századi jó ezüsből vert – érmeikkel kapcsolatban vita folyik, hogy azokat a barbárok pénzként használták-e vagy csupán ezüsttartalmuk vonzotta őket. Néhány tárgy esetében nehéz eldönteni, hogy egy-egy kiemelkedő rangú személy kapta-e ajándékként vagy a rendszeresen ismétlődő rablóhadjáratok egyike alkalmából vitte magával haza új szarmata tulajdonosa. Ezek közé

tartozik a Szadán előkerült, levélornamentikával és mitológiai alakokkal díszített bronzkancsó.

Női és férfiviseletek

A szarmata *harcos* fegyverzete az idők folyamán többször megváltozott. A sztyeppén az összetett íj volt a legfőbb kellék, amely lehetővé tette a mozgékony harcmódot. Az elit alakulatot a hosszú lándzsával felszerelt pikkelypáncélos nehézlovasság adta. Kiegészítette ezt a közelharcban a kard és a tőr. A Kárpát-medencei szarmaták ugyancsak használták a fegyvereket, de mind nagyobb szerephez jutott a lándzsa. A szomszédos germán törzsekkel való érintkezés során átvették a pajzs használatát is.

A közrendű férfiak viseletéről csak szegényes sírleleteik és néhány római ábrázolás tanúskodik. A nőkhez hasonlóan hordtak fibulát (ruhakapcsoló tűt), övet. Az övön viselték késüket és tarsolyukat a leggyakrabban használt eszközökkel – a tűzkövel, csiholóval, árral, fenőkövel. A szarmata férfi ékesége főként nem a ruhája, hanem fegyvere és lova volt. Az előkelők temetkezéseiből tudjuk, hogy mives, nemesfémekből készült ötvöstárgyakkal díszítették a ruhájukat, fegyvereiket és azok tartozékait. Kardok, lándzsák, nyílhegyek, kések, a lószerszám részei: zablák, kantárdíszek és a ruházat díszei: fibulák, saruveretek, csatok tanúskodnak minderről.

A nők ruházata gazdag és színpom-pás. Sokféle gyöngyöt viseltek, nemcsak nyakláncként, de övükre fűzve, kar- vagy bokaperecként is, valamint ruházatuk szegélyét is felvarrt gyöngyökkel, aranylemezekkel díszítették. A diónyi méretű kalcedon és karneol anyagú féldrágakő gyöngyök, színes – fehér, narancssárga, zöld, piros, lila, kék stb. – többsoros üvegyöngy füzérek mellett megtalálhatjuk viseletük másik fontos elemét, a ruházat összetűzésére szolgáló brossokat (fibulákat) is. Ezek sok esetben római készítmények. A nemesfém ékszerek a leggazdagabb nők és férfiak sírjaiból származnak, s a szarmaták pompaszeretetét bizonyítják. Közöttük hatalmas méretű római ezüstfibula, aranylemezről domborított ruhaveretek, apró, felvarr-

Kárpát-medencei szarmata női viselet rekonstrukciója

ható aranyflitterek, arany nyakperek, karperek egyaránt megtalálhatók. A nők legfontosabb munkaeszközeit általában melljük helyezették a sírba. Gyakran vitték magukkal a túlvilágra ékszeres ládikájukat is, benne a többi közt a tükörrel.

Hitvilág

A hitvilágról elsősorban a temetkezésekből származó tárgyak, illetve az írott források, a Nart eposz és a keleti leletanyag árul el többet. A szkíta hitvilág egyes szereplői a szarmatáknál is tovább élhettek. Ezek közé tartozik például a hadisten és a kardkultusz vagy a nap- és/vagy tűzkultusz. A mágikus tárgyak (amulettek, füstölők stb.), illetve a mágikus cselekedetek (például tárgyak széttörése a sírba helyezés előtt) ugyancsak fontos adalékul szolgálnak.

Rituális cselekedettel hozhatók összefüggésbe a településeken talált, szemétdömbörbe bedobott emberáldozatok, illetve egyes esetekben a kutyatelemek. A keleti leletanyagban talált tárgyak ábrázolásaiból arra következtethetünk, hogy egyes állatoknak kiemelt szerepe volt a szarmaták kozmológiai elképzeléseiben.

Kulcsár Valéria és Istvánovits Eszter
írásaiból összeállította:
FARKAS ILDIKÓ